

דמיון פוליטי משותף:

הקדמה לגיליון 18

נורמה מוסי

גיליון זה נולד מתוך דיון מתמשך על דמיון פוליטי שהתנהל במרכז מינרבה למדעי הרוח בשנים האחרונות. שיאו של התהליך היה כנס לקסיקלי מקוון שהתקיים בספטמבר 2021 ובו הוצגו, בין היתר, המאמרים שמרכיבים את הגיליון שלפניכם.

אנחנו חיים בתקופה שבה דמיון פוליטי הפך למצרך נדיר. במציאות הפוליטית הנוכחית, נראה שאפשר לדמיין רק המשך של המצב הקיים או גרוע ממנו, אבל קשה מאוד לדמיין מציאות אלטרנטיבית, ארגון אחר של המרחב הפרטי והציבורי, ודרכים שונות לקבלת החלטות משותפות על ניהול היחסים בין בני אדם ובין בני אדם לכדור הארץ. נדמה שהעולם מאורגן ומנוהל מאז ומתמיד סביב מדינות לאום וכלכלה קפיטליסטית נאו-ליברלית, כיסודות איתנים שאי אפשר לערער. כפי שכתב פרדריק גיימסון, "קל יותר לדמיין את סוף העולם מאשר את סוף הקפיטליזם".¹ אמירה זו, שנוסחה מחדש אצל הוגים אחרים כמו סלבוז' ז'יזק וג'ייסון היקל, מזככת את רוח התקופה ומסמנת את מה שאין לנו כלים או שפה לדמיין: עולם ללא קפיטליזם או מדינות לאום.² עם זאת, דווקא בשנים האחרונות נראה שהמציאות מזדחלת אחרי הדמיון. דימויים מתוך סרטי מדע בדיוני שתיארו מגפה נוראית שתוקפת ללא הבחנה ומרוקנת ערי בירה סביב העולם ניבטו אלינו בשנתיים האחרונות ממהדורות החדשות. מגפת הקורונה, שהייתה יכולה לזמן למידה משותפת והכרה בכך שמגפות אינן מכירות בגבולות פוליטיים ושכולנו – בני אדם, חיות וחיידקים – קשורים זה בזה, הייתה הזדמנות שהוחמצה. הטיפול בקורונה לא היה גלובלי אלא נעשה במסגרת מדינות הלאום, והפערים שיצרה המסורת הקפיטליסטית רק הדגישו את הפוגענות והאכזריות של השיטה. אכזריותו של פרדוקס מדינת הלאום התחדד אף הוא. המדינה שוב התגלתה כתנאי ההכרחי לקבלת זכויות, המשענת היחידה "לזכות לזכויות" ("The right to have rights"), כפי שהגדירה זאת חנה ארנדט, על אף שבמבט היסטורי, המפירות העיקריות של זכויות אדם היו מדינות הלאום.³ הקפיטליזם הדורסני שממשיך לנצל אנשים ומשאבים טבעיים הגיע אף הוא לשיאים חדשים. תפיסה זו, המתייחסת אל האדמה, אל הצומח, אל בעלי החיים ואל בני האדם כאל משאב שיש לכבוש ולנצל אינה מאפיינת רק את הקפיטליזם הנאו-ליברלי. במאה העשרים, כפי שמזכיר לנו אַמיטב גוש, חלקים נרחבים מכדור הארץ לא היו קפיטליסטיים (ברית המועצות, סין, חלקים מהודו, אינדונזיה ועוד), אולם התיעוש המסיבי של ערים שלמות, ניצול קיצוני של משאבים טבעיים, זיהום האוויר וההתייחסות לבני אדם כאל ברגים במפעל היו משותפים הן למדינות קפיטליסטיות והן למדינות סוציאליסטיות.⁴ גוש מבין דמיון זה מתוך המסורת הקולוניאליסטית שהתפתחה במאות החמש-עשרה והשש-עשרה, כאשר מדינות אירופה הגיעו לאמריקה ולאפריקה, ביצעו טיהור אתני ורצח המוני ושעברו חלקים גדולים מהאוכלוסיות

הילידיות. את הדי האלימות חסרת התקדים שיצר הקולוניאליזם האירופי והפרקטיקות שאפשרו אותו ניתן עדיין לראות בתרבות הפוליטית של המאה העשרים ואחת. האם אפשר לדמיין איך העולם היה נראה ללא קולוניאליזם? האם אפשר לדמיין עולם שבו נחלים, עצים, הרים, חיות ובני אדם אינם משאב אלא סוכנים שחולקים יחד את כדור הארץ? האם אפשר לדמיין את האנושות כחלק אינהרנטי מכדור הארץ ואת כדור הארץ כחלק אינהרנטי מהיותנו אנושיים?

בגליון זה אין תשובות לשאלות הללו, אבל יש התחלה – ניסיון להמשיג וליצור ארגו כלים שאיתו נוכל לדמיין. המאמר של קיארה בוטיצ'י, "דמיוני", המתורגם כאן לעברית, הוא הזדמנות ראשונה לחשוב על דמיון עם אחת התיאורטיקניות הבולטות של הדמיון הפוליטי הפועלות היום. בוטיצ'י פורשת את עיקר הדיונים התיאורטיים שעוסקים בדמיון (imagination) ובמדומיין החברתי (imaginary), מחדדת את המתחים בין שני המושגים ומציעה את הדמיוני (imaginal) – מושג שהיא שואבת מהמסורת הסופית – כמושג שלישי המתווך ביניהם. הדמיוני, טוענת בוטיצ'י, הוא פשוט מה שעשוי מדימויים, והיא מדגישה את חשיבותו בזירה הפוליטית העכשווית, הרוויה בדימויים.

המאמר של מנאר מח'ול, "סוד", עוסק בגבולות הדמיון הפוליטי ושואל מה קורה כשדמיון פוליטי הופך לסוד. עם מי אפשר לחלוק דמיון פוליטי? מהם גבולות הקהילה המדמיינת? המאמר מתבסס על קריאה ביקורתית בספר "האופסימיסט, הכרוניקה המופלאה של היעלמות סעיד אבו אל-נחס אל-מתשאאל" מאת אמיל חביבי. האופסימיסט מלא סודות וסודיות: סודות אישיים, סודות משפחה וסודות קהילתיים הנשזרים אלה באלה. סעיד, גיבור הנובלה, מדמיין את פלסטין בישראל, או את פלסטין ללא ציונות. במציאות שבה נוצרו דימויים אלה – אמצע שנות השבעים של המאה העשרים – דבר זה כשלעצמו עלול היה להיות מסוכן וצריך היה להישמר בסוד. הסוד מופיע כאן ככלי הישרדות של הזהות הפלסטינית. כשהסוד עולה על גדותיו – כלומר כשסעיד לא יכול יותר לגשר בין הדמיון לבין המציאות – הוא מגיע לדרך ללא מוצא ומאבד את שפיותו. במאמר זה מדגיש מח'ול את גבולות הדמיון הפוליטי ומזכיר לנו שגם במציאות דכאנית ואלימה אפשר לדמיין.

מאמר נוסף שבוחן את גבולות הדמיון הוא המאמר של איתי שניר, "ילדים". מאמר זה מאתגר תפיסות מושרשות המשמשות להצדקה של היחס החברתי והפוליטי אל ילדים, את ההפרדה שלהם מעולם המבוגרים ואת יחסי הכוח והשליטה המופעלים עליהם. שניר מראה כי רטוריקה דומה של חוסר מסוגלות קוגניטיבית ורגשית, של חוסר אחריות ופגיעות, שימשה היסטורית להתייחסות אל אוכלוסיות אחרות: נשים, עבדים, קבוצות ילידיות ועניים, ולהצדקת דחיקתן מהזירה הפוליטית. על כן, שואל שניר, מהם הגבולות של הקהילה הפוליטית ומדוע ילדים אינם אזרחים שווים זכויות?

מאמרה של לבנת קונופני דקלב "אנלרנינג (unlearning)" מציג את המושג כמרכיב מרכזי בחשיבה על דמיון פוליטי באמצעות בחינת פעילותה של קבוצה אקטיביסטית הממוקמת בברלין: The School for Unlearning Zionism. המאמר בוחן את המרחק הפיזי והביקורתי הנדרש כדי לפתח אנלרנינג, וטוען שהמרחק בין ברלין לפלסטין-ישראל הוא כלי חשוב בפיתוח הדמיון הפוליטי. גם המאמר "פוליטיקה פרפיגורטיבית" של עודד מרום סוקר מושג שצמח מתוך עשייה אקטיביסטית של תנועות חברתיות בעולם, המבקשות לשנות מן היסוד פרקטיקות פוליטיות ומציעות אלטרנטיבה להתנהלותן של תנועות חברתיות. תנועות אלה מקימות מבנים פוליטיים

ומוסדות פנים ארגוניים ומפעילות בתוכן את המנגנונים שהן מבקשות לראות בחברה. במילים אחרות, הן מיישמות את השינוי שהן מבקשות לראות בחברה העתידית המדומיינת בהתנהלותן בהווה בכך שהן עושות את מה שהן מבקשות לדמיין. המאמר "דמיון פוליטי", מאת כותבת שורות אלה, בוחן כיצד פועל דמיון פוליטי. בעקבות חנה ארנדט, המאמר מבקש לחשוב על דמיון פוליטי כעל פעולה שדורשת אימון ומציע שלוש פרקטיקות לאימון הדמיון הפוליטי. הפרקטיקה הראשונה היא חשיבה כנגד הלמידה של העבר, פירוק מה שידוע לנו ושאלת שאלות על המכניזם שהניעו ידע זה. הפרקטיקה השנייה, אקטיביזם בהווה, מדגישה שדמיון פוליטי מתהווה גם דרך חוויות פרפורמטיביות שמתרחשות עם אחרים במרחב הציבורי. הפרקטיקה השלישית היא הצעה לגלות אלטרנטיבות לעתיד ביצירות ספקולטיביות, כמו גם באמנות, בספרות ובקולנוע.

בגיליון זה שני מאמרים שעניינם עבודות אמנות העוסקות באפשרות לדמיין ולראות מקום אחר וזמן אחר. "תיירות ספקולטיבית" הוא שם העבודה (המתמשכת) שיצרו מושון זר אביב ושל מורן, המבקשת לדמיין עתידים אפשריים למקומות ספציפיים. באמצעות סדנת עבודה שבנו זר אביב ומורן לצורך הפרויקט, הם מכנסים קבוצות במקומות שונים בעולם לסדנה אינטנסיבית לשחרור הדמיון ויצירה של סיורים עתידיים. במקום לדמיין את העתיד במקום אחר, זר אביב ומורן מבקשים מהמשתתפים לדמיין שהעתיד כבר כאן ולתאר אותו לאלה שיגיעו למקום כתיירים. התוצאה היא סיורים ספקולטיביים לעתידים אפשריים בהקשרים מקומיים.

הטקסט השני שבמרכזו עבודות אמנות הוא שיחה שקיימנו אודי אדלמן וכותבת שורות אלה עם האמנית יעל ברתנא. בשיחה התחקינו אחר עבודותיה של ברתנא כדי להבין כיצד הדמיון הפוליטי מופעל בהן ומקריין מתוכן. בעבודה "תיירות ספקולטיבית" הדמיון הפוליטי מכוון אל עבר העתיד, ואילו בעבודות של ברתנא הדמיון הפוליטי נע בין עבר, הווה ועתיד. ברתנא מציעה פרקטיקה אמנותית שהיא מכנה *pre-enactment*, שמאפשרת לערוך ניסויים פוליטיים דמיוניים. העבודה של ברתנא מציעה אקטיביזם חזותי שמלקט מיתולוגיות פוליטיות, שברי דימויים מן העבר ותשוקות אל העתיד לכדי נרטיבים המערערים מבנים כוח קיימים ומציעים פרדיגמות אלטרנטיביות למציאות.

שינוי רדיקלי דורש דמיון פוליטי רדיקלי. אבל שינוי רדיקלי דורש גם הרגלים יומיומיים חדשים, התנהלות אחרת במרחב הציבורי ופרקטיקות פוליטיות חדשות. אחד המכשולים המרכזיים שעומדים בפני הדמיון הפוליטי הוא חוסר האמונה ביכולת האנושית להשתנות. דמיון פוליטי, יגידו הפסימיים, אינו מציאותי, כך מלמדת ההיסטוריה, ומה שהיה הוא שיהיה – אולי עם קצת יותר או פחות אלימות, אולי עם קצת יותר או פחות טכנולוגיה, אבל החזק שורד. אין חדש תחת השמש, זו דרכו של עולם וזה הטבע האנושי.

והאופטימיים? הם יאמרו שדמיון פוליטי הוא טוב ויפה, שחשוב לדמיין עולם אחר ואולי אפשר יהיה לשנות את המציאות בעתיד, באמצעות חינוך הדור הבא, שכן רק דור חדש יוכל לחולל שינוי אמיתי. כי עם כל הכבוד לדמיון פוליטי, רעיונות לחוד והרגלים לחוד. אי אפשר לשנות התנהגות אנושית, ואנחנו חיות של הרגלים.

אני סבורה ששתי הגישות הללו חסרות דמיון. כפי שניתן ללמוד מהפרקטיקות האקטיביסטיות,

היצירות הספקולטיביות וההמשגות התיאורטיות שנפרשות במאמרים שבגיליון זה, כדי לדמיין מציאות אחרת לא צריך לחכות לדור הבא; לא צריך לחכות לעתיד כדי לדמיין מציאות אחרת בהווה. ההתנהגות האנושית אינה דטרמיניסטית והיא יכולה להשתנות מהר מאוד. דמיון פוליטי קיים ומתגלם בשינויים מרחיקי לכת שחלו בחיי היומיום של אוכלוסיות רחבות, השפיעו על הקיום האנושי ושינו את ההתנהגות היומיומית באופן רדיקלי בעשורים האחרונים. שינויים אלה לא נגרמו כתוצאה מהפיכה אלימה ולא נענו לתכתיב אתוס המהפכה של "עולם ישן עד היסוד נחריבה". הם התרחשו באמצעים אחרים, ומהם אפשר ללמוד איך לדמיין פרקטיקות לא אלימות לשינוי פוליטי. דוגמה בולטת אחת היא כניסתה של הטכנולוגיה לחיינו. קשה לדמיין היום חיים ללא אינטרנט או טלפון סלולרי, ללא רשתות חברתיות או לויינים שמסתובבים סביב כדור הארץ ומנווטים את תנועת המכוניות, אף שהם נמצאים איתנו רק כמה עשרות שנים. המחשב הראשון בעולם התחיל לפעול בשנת 1940, וב-2007 שוחרר המחשב הנייד הראשון שכננס לכף היד – הטלפון החכם – שנמצא היום כמעט בכל יד במערב. קשה לתאר את קצב ההאצה של הטכנולוגיה והשינויים המהותיים שהיא הביאה לשפה, לנקודת המבט ולחיי היומיום שלנו. יש אלטרנטיבות לקיום האנושי, ויש לכך דוגמאות בתקופות עברו ובחיים של קהילות שונות, במאבקים חברתיים ופוליטיים, בעבודות אמנות, בסיפורים ובאגדות. מחובתנו להתבונן, להקשיב קשב רב ולגלות סקרנות למה שהם מלמדים אותנו.

בספרה המצב האנושי, בפרק שעוסק בפעולה, כותבת חנה ארנדט על התחלות חדשות. התחלות חדשות כמו לידה של בני אדם חדשים אל העולם טומנות בחובן הפתעה, ציפייה והתרגשות לקראת דבר מה שאי אפשר היה לצפות לו לפני כן. "החדש", כותבת ארנדט, "תמיד מתרחש כנגד כל הסיכויים וההסתברויות של חוקי הסטטיסטיקה, שמכל הבחינות היומיומיות, הפרקטיקות כמוהן כוודאות, לכן תמיד מופיע החדש כמשהו המחופש לנס. העובדה שהאדם מסוגל לפעולה פירושה שאפשר לצפות ממנו לבלתי צפוי, שהוא מסוגל לבצע את מה שהוא בלתי סביר עד לאינסוף".⁵ דמיון פוליטי משותף הוא סוג כזה של פעולה, של התחלה חדשה שמתחפשת לנס. דמיון פוליטי דורש המשגות מרובות, דוגמאות מגוונות, פרקטיקות, אסטרטגיות וריבוי של קולות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במאמרים שמרכיבים גיליון זה. בתקופות חשוכות שבהן נדמה כי אין אלטרנטיבות, חשוב לזכור את הנס שכרוך בלידה חדשה, ואת הכוח הטמון בהתחלות חדשות של דמיון פוליטי משותף.

הערות

1. Fredric Jameson, "Future City," *New Left Review*, 21 (June 1, 2003): 65-79.
2. ג'ייסון הייכל, פחות זה יותר, תרגמה דפנה לוי (תל אביב: רדיקל בית לרעיונות, 2022); Slavoj Zizek, "The Spectre of Ideology," in Slavoj Zizek (ed. *Mapping Ideology*, ed. Slavoj Zizek (London, New York: Verso, 1994).
3. חנה ארנדט, יסודות הטוטליטריות, תרגמה עידית זרטל (תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד, 2010).

Amitav Ghosh, *The Nutmeg's Curse: Parables for a Planet in Crisis* (Chicago: University of Chicago Press), 2021.

5. חנה ארנדט, **המצב האנושי**, תרגמו אריאלה אזולאי ועדי אופיר (תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד, 2013), 211.

